

Achtergrondinformatie

voor de leerkracht over volksbuurten

In Nederland leefden in 1899 bijna twee miljoen mensen onder slechte economische omstandigheden in volksbuurten, zoals Wijk C. Tussen ongeveer 1850 en 1920 veranderde er veel. Er was steeds meer aandacht voor de leefomstandigheden, die aanvankelijk zeer slecht waren voor de volksgezondheid.

Inkomen

Sommige volksbuurtbewoners hadden een min of meer vast inkomen, omdat ze bijvoorbeeld een winkeltje of kroegje hadden, maar de meeste mensen hadden onregelmatig werk of konden elk moment worden ontslagen. In 1895 verdienden mensen over het algemeen niet meer dan 10 gulden in de week. Een gemiddeld inkomen was zo'n 6 gulden per week. Daarvan kon je de huur betalen en net voldoende eten en brandstof kopen om een week te overleven. Bovendien hield je dan ook een klein beetje over om te sparen voor bijvoorbeeld kleding.

Werk

In wijk C woonden veel zelfstandige venters. Zij verkochten hun waar vanuit een (hand)kar. Zij waren dus geen fabrieksarbeiders, zoals je vaak zag in volksbuurten in die tijd.

Door hun zwakke economische positie waren de venters vaak afhankelijk van de grossiers bij wie zij hun goederen op de pof kochten. In weer en wind werd er gevent, men maakte lange dagen. Toch wilden de venters geen vaste baan in een fabriek, omdat ze zeer gesteld waren op de relatieve vrijheid van de straat.

Veel venters zijn zich waarschijnlijk gaan 'specialiseren'. Dat had tot gevolg dat er steeds meer verschillende karren kwamen: voor iedere beroepsgroep een 'eigen kar'. De karren werden overigens ook vaak op de pof gehuurd. Venters met hun handkarren domineerden rond 1900 het Utrechtse straatbeeld en zorgden op bepaalde plaatsen met hun leuzen voor behoorlijk wat geluidsoverlast.

Ventverordening

Er waren talloze ongelukken met handwagens: winkelruiten aan gruzelementen, beknelde armen en benen, er was zelfs een bijna dodelijk ongeval op het Janskerkhof. Er waren veel klachten over de rommelige indruk die een straat vol met geparkeerde karren maakte. Rond 1925 reden er enige duizenden karren rond in de stad. Toen eind jaren twintig de economische situatie slechter werd, probeerden steeds meer mensen die werkloos waren geworden, een centje bij te verdienen door van alles en nog wat te gaan venten. Het aantal klachten uit de middenstand en burgerij nam in de loop der jaren alsmaar verder toe. De gemeente vaardigde voor steeds meer straten en zelfs hele gebieden in het stadscentrum een ventverbod uit. De stroom klachten nam uiteindelijk zulke vormen aan, dat Burgemeester en Wethouders zich in 1934 genoodzaakt zagen een ventverordening op te stellen, die per 1 januari 1935 inging. Iedereen die in Utrecht wilde venten (met of zonder kar) moest hiervoor bij de politie een vergunning aanvragen voor f 2,50 per jaar of f 0,50 per maand.

Kinderarbeid

Zo'n honderdvijftig jaar geleden was kinderarbeid heel normaal. Kinderen werkten in fabrieken, op het land, in winkels en gingen uit venten. Zo verdienden ze extra geld voor hun familie. Maar er kwam steeds meer kritiek op kinderarbeid. Kinderen werkten wel veertien uur per dag en sliepen veel te weinig. Dokters en onderwijzers legden uit dat het harde werken ongezond was. Kinderen horen op school, zeiden ze, waar ze kunnen leren lezen en schrijven. Ook steeds meer ouders begrepen dat goede scholing belangrijk was voor de toekomst van hun kinderen. Daarom kwam er in 1874 een speciale wet (het Kinderwetje van Van Houten) die verbood dat kinderen tot twaalf jaar in werkplaatsen en fabrieken werkten. Maar hierdoor kwam er nog geen definitief einde aan de kinderarbeid. Het kwam toch nog regelmatig voor dat kinderen onder de twaalf jaar uit venten gingen. In het jaar 1900 is de Leerplichtwet ingevoerd door de Nederlandse regering. Daarin stond dat alle kinderen tot hun veertiende jaar verplicht naar school moeten. Deze wet maakte eindelijk echt een einde aan kinderarbeid.

Onderwijs

De kinderen zaten in houten schoolbankjes. Er werd in schoonschrift geschreven op een leitje en geteld met een telraam. Schrijven met je linkerhand was verboden. Als je dat toch deed, omdat je nu eenmaal linkshandig was, werd je hand op je rug vastgebonden, zodat je die slechte gewoonte zou afleren.

De kinderen zaten vaak met de armen over elkaar. Wie ondeugend was, kon slaag krijgen met de lineaal of de stok.

In de hogere klassen kreeg je altijd les van een meester. Juffrouwen waren alleen geschikt om de kleintjes te onderwijzen, vond men toen. De dagen waren langer dan nu en op zaterdag moest je ook naar school. De kinderen hadden maximaal zes weken vakantie, en in die tijd konden ze dan helpen op het land (als ze op het platteland woonden) of ander werk doen.

De trekhondenwet

Veel karren werden getrokken door een hond. Die honden hadden het vaak zwaar te verduren. Daarom werd in 1910 de Trekhondenwet ingevoerd. In deze wet werden eisen gesteld aan de begeleider, de hond en de kar. Houders van trekhonden moesten geregistreerd worden en de kar moest zijn uitgerust met een drinkbak en een ligplank.

Trekhonden moesten ouder zijn dan één jaar en een schofthoogte hebben van minimaal 60 cm. In Nederland mochten maximaal drie honden voor of onder de kar lopen.

In de trekhondenwet werden ook eisen gesteld aan het 'hondentuig' om beklemming van de nek te voorkomen. Een ander onderdeel was de verplichte jaarlijkse keuring, die in Utrecht pas in 1931 voor alle trekhonden werd ingevoerd.

In 1963 is de Trekhondenwet vervangen door (of opgegaan in) de Wet op de Dierenbescherming.

Leefomstandigheden

Bijna alle gezinnen uit volksbuurten woonden in één- of tweekamerwoningen. Naast de 'huiskamer' was de tweede kamer vaak een 'keuken', vliering, of kelder. De 'keuken' was een kastje met een petroleumstelletje erop.

Het bed van de ouders was in de meeste gevallen een bedstee. De kinderen sliepen verspreid over de rest van het huis. Wanneer er een baby was, hing deze in een wiegje in de bedstee. Onder de bedstee was ruimte voor de opslag van eten, zoals aardappelen, of andere goederen. Soms waren de kamers een onderdeel van een groter 'appartementencomplex', in andere gevallen stonden de woningen in smalle stegen met laagbouw. Wanneer mensen op de benedenverdieping woonden, hadden ze veel last van optrekkend vocht en soms overstromingen. Er zijn verhalen bekend dat het water tot aan de rand van de bedstee stond.

Kleding

De kleding was van natuurlijke stoffen en vaak zwart of wit. Meestal hadden de mensen maar één paar kleren. Ze droegen klompen en soms, als ze zelfs dat niet konden betalen, liepen ze op blote voeten. Maar er waren ook mensen die zondagse kleding hadden.

Voeding

De mensen hadden vaak maar één kookpit. Zij kookten op een petroleumstel. Vandaar dat zij veelal éénpansgerechten aten, zoals soep gemaakt van gort, aardappelgerechten, bonen, en als er genoeg geld was, werd er weleens vlees gegeten, zoals spek. Het ontbijt bestond uit pap of brood. Op het brood werd vet, reuzel (vet dat uit de varkensbuik komt, het spek wordt gesmolten) of uitgestreken aardappel gesmeerd. Ook was er soms stroop.

Hygiëne: sanitair

Er waren nauwelijks sanitaire voorzieningen, hoogstens een koudwaterkraantje in huis en een toilet (smeed) buiten in de straat. Dit 'toilet' werd soms gedeeld met wel tien woningen. Al degenen die geen stromend water in huis hadden, moesten zich wassen bij de pomp op het plein. Tandpoetsen gebeurde vaak met zout; tandpasta was te duur. Kinderen liepen vaak op blote voeten en hadden maar één set kleding. Daardoor kon het gebeuren dat zij pas gewassen kleren, die nog niet droog waren, toch aan moesten. Daardoor werden veel kinderen ziek en kregen bijvoorbeeld longontsteking.

De poeptonnen uit de secreten werden op gezette tijden opgehaald door de poeptonnenwagen.

Hygiëne: cholera

Niet iedereen gooide zijn uitwerpselen en afval netjes in een ton. Vaak kwam het afval in de gracht terecht. De grachten zagen er daardoor uit als open riolen. Uit diezelfde grachten werd vaak ook water gehaald om te gebruiken in de keuken of voor het wassen. Dit versterkte de kans op ziektes als cholera. De Aziatische cholera (of 'Aziatische braakloop') was een zeer besmettelijke darmziekte die door bacteriën werd veroorzaakt. In 1832 kwam cholera voor het eerst als epidemie in Utrecht voor. Veertig procent van alle zieken overleed. Eénzesde van het aantal choleraslachtoffers in Utrecht viel in Wijk C.

Er waren in de negentiende eeuw nog twee grote Cholera-epidemieën: in 1848 – 1849 en in 1866. En nog een geval van Cholera Asiatica in 1892. Ondanks dat men in eerste instantie niet doorhad hoe je werd besmet met cholera, was het wel duidelijk dat het met hygiëne te maken had, omdat vooral in de arme buurten veel slachtoffers vielen. Er werden verschillende maatregelen genomen om de cholera-epidemieën de baas te worden. Zo werd een aantal krotten gesloopt en een begin gemaakt met de aanleg van waterleiding in de hele stad.

Straatbeeld

Omdat de huizen zo klein waren, speelde het leven zich vaak op straat af. De mensen zaten buiten te kaarten en te kletsen en er werd accordeonmuziek gemaakt en gezongen (vaak smartlappen). Kinderen werden door eigen ouders en buurtgenoten opgevoed. Buren hadden veel contact met elkaar. En ondanks de vele ruzies, was er grote solidariteit. Tenslotte was men voor hulp aangewezen op elkaar.

Volksbuurten waren geen homogene wijken. Er waren steegjes en poortjes waar kleine laagbouw te vinden was, maar ook grotere huizen die opgedeeld waren in meerdere woningen. Tussendoor stonden fabrieken en winkels. In het zuiden van Wijk C waren de huizen wat groter en stonden ook meer winkels. Toen de wijk gesaneerd moest worden om de hygiëne en de leefbaarheid te bevorderen, zijn dan ook meer huizen in het noordelijk deel van de wijk gesloopt. De eerste huizen werden in de jaren dertig van de twintigste eeuw gesloopt. In diezelfde tijd werden ten noorden van de oude binnenstad nieuwe wijken gebouwd, zoals Ondiep en Zuilen. Na 1850 kwamen de eerste woningbouwverenigingen, die zorgden voor

betere woningen. Pas na 1901, toen de Woningwet werd ingevoerd, was er ook een officiële basis voor de verbetering van de woon- en leefomstandigheden in de volksbuurten.

Feest en spelen

Veel mensen in Wijk C in Utrecht en in andere volksbuurten in Nederland, waren dol op het koningshuis: ze waren erg oranjegezind. De hele wijk vierde elk jaar vol overgave Koninginnedag, die tot en met 1948 op 31 augustus was, de verjaardag van Koningin Wilhelmina. Jacoba Johanna Schoonheim, haar bijnaam was 'Oranje Ka', had een pension in de Oranjestraat. Haar pension heette 'het Oranjehuis'. Elke Koninginnedag versierde ze haar huis van top tot teen met lampions, slingers en vlaggen. Ook zichzelf én haar huurders waren 'versierd'. Oranje Ka wordt dan ook gezien als de grondlegster van de Oranjefeesten in Utrecht. Koninginnedag stond en staat ook in het teken van spelletjes voor de kinderen. Op het programma stonden zaklopen, touwtrekken, koekhappen en mastklimmen. De straten werden versierd met guirlandes: lange slingers van fruit, bladeren en bloemen. Er was een optocht met muziek en de mensen waren verkleed. In de avond werd er voor de volwassenen op straat een dansfeest gehouden.

Voor meer informatie:

Koninkrijk vol Sloppen
Auke van der Woud
Hoogleraar Architectuur- en stedenbouwgeschiedenis Rijksuniversiteit Groningen
Isbn 9879035135970
2010 Uitgeverij Bert Bakker

Tekst op achterflap

Koninkrijk vol sloppen gaat over het begin van stedelijke groei in Nederland. Het stille land met 3 miljoen zielen in 1850 was vijftig jaar later in en rond de grote steden een drukke moderne wereld geworden. Maar rond 1900 wemelde het daar ook van overbevolkte krotten en mensenpakhuisen. Schoon water, deugdelijk voedsel, frisse lucht en modern sanitair waren in de achter(volks)buurten zeer zeldzaam. In alle grote steden hoopte het vuil zich spectaculair op. Meer dan een miljoen Nederlanders leefden in een situatie die overeenkomsten vertoont met de slums van de huidige Aziatische, Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse metropolen.